

Pavel Nepustil, Markéta Geregová (eds.)

BEZ PODMÍNEK

Metody psychosociální podpory
pro lidi užívající drogy

MASARYKOVA
UNIVERZITA

BEZ PODMÍNEK

Metody psychosociální podpory
pro lidi užívající drogy

MUNI
PRESS

MUNI
FSS

Pavel Nepustil a Markéta Geregová (eds.)

BEZ PODMÍNEK

**Metody psychosociální podpory
pro lidi užívající drogy**

Masarykova univerzita
Brno 2020

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Bez podmínek : metody psychosociální podpory pro lidi užívající drogy / Pavel Nepustil a Markéta Geregová (eds.). -- 1. vydání. -- Brno : Masarykova univerzita, 2020. -- 1 online zdroj

„Vydala Masarykova univerzita ve spolupráci se Společností Podané ruce, o.p.s.“ -- Tiráž.
-- Obsahuje bibliografie

ISBN 978-80-210-9668-4 (online ; pdf)

* 364.614 * 364.692:615.015.6-051 * 364.692:615.015.6 * 316 * 364-78 * 364-787.3 * 316.344.7
* (048.8:082)

- sociální nerovnost
- drogově závislí
- drogová závislost -- sociologické aspekty
- sociální práce
- psychosociální pomoc
- marginální skupiny
- kolektivní monografie

364-1/-7 - Druhy sociální pomoci a služeb [18]

Citace:

NEPUSTIL, Pavel a GEREGOVÁ, Markéta, ed., 2020. *Bez podmínek: Metody psychosociální podpory pro lidi užívající drogy* [online ; pdf]. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-9668-4. Dostupné z: <https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-9668-2020>

Knihu recenzovali:

doc. PhDr. Alice Gojová, Ph.D.

prof. PhDr. Libor Musil, CSc.

© 2020 Masarykova univerzita

© 2020 Text: Markéta Ackrmannová, Zuzana Brodilová, Markéta Čtvrtečková, Markéta Fišarová, Jiří Frýbert, Markéta Geregová, Anna Hokynek, Kateřina Jungová, Kristýna Karpíšková, Adina Kleinová, Tomáš Kozel, Kateřina Kružíková, Ondřej Mikulášek, Pavel Nepustil, Olga Šustrová

ISBN 978-80-210-9668-4

ISBN 978-80-210-9667-7 (brožovaná vazba)

<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-9668-2020>

Obsah

Poděkování	7
PŘEDMLUVA	9
ÚVOD	13
Část I. TEORIE	17
Komplexní přístup k užívání drog a závislostem	19
Kritická sociální práce	36
Participativní praxe	45
Část II. METODY	55
Metody podporující empowerment	57
Kontaktní práce s uživateli drog	77
Zapojování peer pracovníků v drogových službách	84
Psychosociální poradenství	92
Případová práce	101
Case management	109
Práce s krizí	118
Psychoterapeutická podpora	128
Recovery koučování	136
Podpora prostřednictvím bydlení	146
Využití nových informačních technologií	155

Část III. SPECIFICKÉ SKUPINY	163
Marginalizace	165
Etnické skupiny	168
Lidé v seniorském věku	179
Lidé s duální diagnózou	185
Lidé pracující v sexbyznysu	193
Lidé po propuštění z vězení	201
ZÁVĚR	213
DOSLOV	215
O autorech	217

Poděkování

Za celý autorský tým chceme poděkovat následujícím osobám a institucím:

- Společnosti Podané ruce, o. p. s., za finanční podporu a za to, že umožňuje rozvíjet řadu metod psychosociální podpory, popsanych v této knize.
- Martinu Boxanovi, řediteli Institutu expertních služeb ze Společnosti Podané ruce, o. p. s., za osobní nasazení při vyjednávání o vydání knihy a za podporu poskytovanou při tvorbě textů.
- Katedře Sociální politiky a sociální práce na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity za finanční podporu.
- Liboru Musilovi z Katedry sociální práce FSS MU za cenné obsahové připomínky v recenzním posudku a za osobní podporu při tvorbě publikace.
- Alici Gojové z Katedry sociální práce na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity za cenné obsahové připomínky v recenzním posudku.
- Všem členům Platformy pro komplexní přístup k užívání drog a závislostem za vytváření tvůrčího lidského prostředí pro tříbení myšlenek a nových perspektiv.
- Františce Jirousové a statku uProstřed v Prostředním Vydří za poskytnutí magického prostoru pro setkávání Platformy.
- Radce Janebové za uvedení čtenářů do knihy.
- Ladislavu Fabiánovi za osobně laděný doslov.
- Nakladatelství Munipress za rozhodnutí knihu vydat a za důvěru v nás vloženou.
- Všem lidem, kteří užívají nebo užívali drogy a jsou ochotni podílet se na neustálém zlepšování podpůrné sítě v oblasti drog a závislostí, ať už otevřeností ohledně vlastních zkušeností, zapojením do poskytování služeb, aktivním prosazováním změn či jinak.

Tato publikace obsahuje upravené verze textů, které byly vytvořeny pro „Metodiku sociální práce a síťování v adiktologických službách“ jako jeden z výstupů projektu „Systémová podpora rozvoje adiktologických služeb v rámci integrované protidrogové politiky“, realizovaného Odborem protidrogové politiky Úřadu vlády České republiky v období 2016–2021 a podpořeného z finančních prostředků Evropského sociálního fondu prostřednictvím Operačního programu Zaměstnanost.

Vznik knihy byl podpořen projektem specifického výzkumu Masarykovy univerzity „Porozumění perspektivám účastníků sociálních intervencí“ (MUNI/A/1330/2019) v roce 2020.

PŘEDMLUVA

Radka Janebová

Již samotný název *Bez podmínek*, který se line jako hlavní motto celou publikací, implicitně odráží společenské tlaky, se kterými se profesionální práce s lidmi užívajícími drogy může setkávat. Česká společnost se stále více neoliberalizuje, což se odráží i na výkonu pomáhajících profesí včetně sociální práce. Podfinancování a škrty v sociální oblasti vedou k ostrému soupeření o zdroje mezi poskytovateli a stále slyšitelnějším argumentem se stává zásluhovost cílové skupiny, na kterou mají být vynaloženy veřejné zdroje. Do sociální oblasti stále více vstupují prvky trestní politiky, která je postavená na kontrole a dohledu. Veřejné a mnohdy i odborné mínění chápe člověka stále více jako ekonomický subjekt, který je fatálně zodpovědný za všechny vlastní problémy, a tedy i za jejich řešení. Tyto společenské trendy přispívají k tomu, že práce s lidmi užívajícími drogy se stává jednou z nejnevědčnejších, protože stigmatizace klientů se přenáší i na pomáhající. Nelze odsuzovat, že řada z nich (ať vědomě, či nevědomě) přenáší neoliberalní hodnoty do vlastní praxe, která pak bývá postavena na sledování ekonomické efektivity služeb, principu zásluhovosti, psychologizaci problémů a jejich řešení a přístupech postavených na dohledu.

Filozofie „bez podmínek“ se může dostávat do kolize se zaběhnutou praxí, postavenou na představě, že užívání drog je čistě individuální problém, za který si uživatelé mohou sami. Lidé užívající drogy jsou považováni za nezodpovědné jedince, kteří špatně zvládají svůj život a které je třeba „opravit“. Takovéto psychologizující pojetí situace klientů se promítá nejenom do posouzení (assessment), ale bývá většinou úzce spojeno i s psychologizací řešení. Plány a intervence jsou pak analogicky postaveny na hledání viny u samotného uživatele, na jejím doznání, na aktivizaci uživatele a adaptaci na systém. Takový přístup ale autorky a autoři této knihy odmítají. Naopak vycházejí ze systémové či kritické perspektivy, která reflektuje vliv širších sociálních struktur i na takový zdánlivě individuální problém, jakým je užívání drog.

Autorský kolektiv usiluje o změnu diskurzu přístupu k „drogovým závislostem“. Polemizuje se zavedenými představami o nebezpečnosti různých drog a zdůrazňuje sociální konstruovanost těchto představ. Kniha obrací pohled

na uživatele drog od patologizace k jejich přijetí. Namísto diskurzu, který lze nazvat individualistickým, psychologickým, medicínským nebo farmakologickým, nabízí alternativně diskurz sociologický (kritický, strukturální). Ten přesouvá pozornost od individuální viny člověka užívajícího drogy k širším sociálním a strukturálním aspektům užívání. Jedná se o diskurz kritický, chápající užívání drog jako součást širších sociálních souvislostí. Zároveň oceňují, že tyto souvislosti nejsou redukovány na nejbližší sociální prostředí lidí užívajících drogy – tedy na jejich rodiny. Přestože autoři a autorky reflektují význam „zranění z dětství“ při rozvoji závislostního jednání, které může být odpovědí na prožitou bolest, není vina přenášena na rodiče. V textu je jasně deklarováno, že je třeba hledat příčiny v generačních sociálních podmínkách, které jsou ovlivňovány strukturálně.

Autorky a autoři činí strukturální souvislosti závislostního jednání transparentními nejen v rovině příčin, jež se podílejí na vzniku užívání drog, ale také na úrovni řešení, kdy důsledně nabízejí konkrétní praktické postupy, jak měnit nespravedlivé podmínky přispívající k užívání drog. S pomocí jazyka americké kritické filozofky Nancy Fraser lze říci, že ukotvují užívání drog jak v kontextu nespravedlivého přerozdělování společenských zdrojů, tak v kontextu zneuznání, se kterým se různé skupiny uživatelů mohou setkávat. Z hlediska přerozdělování se věnují například vlivu nepříznivých materiálních podmínek na vznik a vývoj užívání, což pak promítají do požadavku sociálně materiální podpory. V podobném duchu analyzují dopady nedostatečné nabídky bydlení a diskutují možnosti podpory formou dostupného či sociálního bydlení. Zároveň ve třetí části knihy nezapomínají na aspekty zneuznání, se kterým se část uživatelů může setkávat na základě etnika/rasy, věku, duševního onemocnění či práce v sexbyznysu. Nespravedlivá či nedostatečná redistribuce zdrojů spolu se zneuznáním určitých skupin může vést k opresi lidí užívajících drogy a k porušování jejich lidských práv. I proto autoři a autorky zdůrazňují, že lidská práva by měla být při práci s lidmi užívajícími drogy na prvním místě. Pro jejich podporu nabízejí různé formy skupinové a komunitní práce a metodu sociální advokacie, což jsou bytostně kritické způsoby sociální práce.

Změna diskurzu se projevuje i v oblasti jazyka užívaného v publikaci, který v duchu snahy podporovat anti-opresivní praxi odmítá užívání stigmatizujících termínů jako „narkoman“ a „toxikoman“ a nahrazuje je méně nálepkujícím spojením „lidé užívající drogy“. Podobně snaha odmedikalizovat téma užívání drog vede k posunu od pojmu „závislost“ k označením „závislostní jednání“ nebo „silné užívání v průběhu času“.

Cílem knihy je představit metody psychosociální podpory. Přes nepopiratelný vliv strukturálních faktorů na závislostní jednání nelze v rámci pomoci rezignovat na individuální formy práce. Pracovat na změně systému je v pořádku, ale taková práce je spíše dlouhodobá. Lidé zpravidla potřebují nepříznivé situace

řešit relativně rychle a na této změně by měli i sami participovat. Proto je dobře, že je věnována pozornost i individuálním či psychosociálním způsobům práce, jako jsou kontaktní práce, případová práce, práce v krizi, psychoterapeutická podpora nebo psychosociální poradenství. I v těchto kapitolách jsem s potěšením nalézala prvky kritického přístupu, které by australská klasička kritické sociální práce Jan Fook možná označila jako *critical casework*. Ten se projevuje důrazem na porozumění lidem užívajícím drogy, na nabízení pomoci, na nemoralizování, hledání motivace, a především na jejich participaci. Přístup „bez podmínek“ ale není prezentován bezlimitně. Autoři a autorky popisují i situace, kdy mohou být rizika spojená s chováním lidí užívajících drogy tak vysoká, že je přiměřené zvolit kontrolní přístup.

Tato kniha bude čtenářky a čtenáře pravděpodobně rozdělovat na ty, kteří jsou nadšeni z alternativního diskurzu podpory lidí užívajících drogy, a na zastánce starého - a pravděpodobně stále dominujícího - diskurzu. Osobně je mi ctí patřit k prvním jmenovaným.

V Hradci Králové, červenec 2020

ÚVOD

„Jsme lidé z celého světa, kteří užívají drogy. Jsme lidé, kteří jsou vytlačováni na okraj společnosti a diskriminováni; jsme zabíjeni, bezdůvodně napadáni, zavírání do vězení, označování za zlo a stereotypně považováni za nebezpečí a odpad. Nyní je čas, aby zazněl náš hlas jako občanů...“ Těmito slovy začíná tzv. Vancouverská deklarace, zakládající dokument Mezinárodní sítě lidí, kteří užívají drogy (International Network of People who Use Drugs, 2006). Vznikla jako reakce na dlouhodobě nespravedlivou a podřadnou pozici, do níž jsou stavěni lidé na základě toho, že užívají určité skupiny látek, ale také jako vyjádření preferovaného způsobu, jak s lidmi užívajícími drogy jednat, jak jim poskytovat podporu i jaký používat slovník.

Spojení „lidé, kteří užívají drogy“, jehož používání Vancouverská deklarace prosazuje, není pouhou korektní náhražkou termínů „narkoman“, „toxikoman“ nebo „problémový uživatel drog“¹. Nese v sobě přesvědčení, že nelze na základě užívání jakékoli látky zařadit člověka do speciální kategorie lidí a pak tuto kategorii zatížit množstvím negativních vlastností, které ji vyloučí ze společnosti. Pokud my sami nejsme zvyklí ztotožňovat se s čímkoliv, co konzumujeme, proč bychom to měli činit ostatním? Anebo, jak řekl významný obhájce práv lidí užívajících drogy Nico Adriaans: *„Lidé očekávají, že se představím jako uživatel heroínu. Ale copak vy, když se představujete, taky říkáte: ‚Ahoj, já jsem piják kávy.‘?“*

Vancouverskou deklaraci a tuto knihu spojuje záměr vztahovat se k lidem užívajícím drogy na prvním místě jako k lidským bytostem, nikoliv jako k problematické kategorii. Metody psychosociální podpory, které na následujících stránkách představujeme, ukazují způsoby reagování na složité situace, do kterých se lidé dostávají nikoliv primárně v důsledku chemického účinku konkrétní látky, ale v důsledku negativně zabarveného sociálního významu drog. Jsou využívány v odborných službách pro lidi užívající drogy, ale je možné v nich nalézt i inspiraci pro neformální pomoc a podporu – z pozice rodinných příslušníků, blízkých, přátel a kolegů. Až na výjimky se jedná o takové formy podpory, které nevyžadují příliš složité materiální vybavení. Skoro by se dalo říct, že se ve svých základních formách dají poskytovat takřka „bez podmínek“. Leckdy stačí chuť a zájem.

1 Terminologická poznámka: V jazyce většiny kapitol publikace je použito generické maskulinum v podstatných jménech označujících profesi, roli nebo pozici člověka. Přestože je mezi všemi zmíněnými skupinami významný podíl žen, pro větší srozumitelnost a plynulost textu jsme se rozhodli zachovat tento jazyk a používat označení v mužském rodě.

Název knihy má ovšem ještě další důležitý význam. Až příliš často se v našem oboru setkáváme s tím, že jsou lidem kladeny různé podmínky pro získání podpory a pomoci. Řada pobytových služeb pro uživatele drog vyžaduje, aby lidé před zahájením pobytu s užíváním úplně přestali nebo aby prošli detoxifikací, u jiných typů služeb jsou kladeny požadavky na docházku do programu, stupeň motivovanosti, abstinenci nebo přihlášení se k určité cílové skupině. Metody představené v této knize usilují o to, aby takovýchto vstupních podmínek bylo naprosté minimum. Vycházejí z přesvědčení, že účinná podpora je taková, která přichází hned a reaguje přímo na aktuální vyjádřené potřeby a přání. Preferují takové způsoby podpory, které se odehrávají v přirozeném prostředí, tam, kde lidé žijí, a které jsou schopné se maximálně přizpůsobit jejich situaci. Poskytovat podporu bez podmínek tedy neznamená, že klienty rozmazlujeme anebo „přepečováváme“. Znamená to, že se s nimi chceme setkat s takovými, jací jsou, tam, kde jsou, bez nutnosti hodnocení, zda splňují, nebo nesplňují uměle vytvořená kritéria.

Tato „bezpodmínečnost“ podpory umožňuje též lépe navazovat s klienty vztah blížící se tomu, co Carl Rogers (2015) nazýval bezpodmínečným přijetím, vřelým a pečujícím vztahem. Není to přitom jednoduchý nárok, protože stigmatizace lidí užívajících drogy je obrovská. Podle sociologických výzkumů jsou nejobávanější společenskou skupinou (Prokop et al., 2019), mají pověst těch, kterým se nedá věřit, kteří lžou, kradou, neberou ohledy na druhé, pouze s nimi manipulují. Nabízet jim bezpodmínečné přijetí se zdá být takřka opakem toho, co by člověk zatížený touto představou chtěl udělat. Ale možná právě proto je to pro nás preferovaný způsob vztahování se k lidem. Absence bezpodmínečné lásky v životě lidí užívajících drogy často stojí v pozadí jejich vzdálení se od společnosti (Maté, 2020) a jejich izolace a marginalizace pak prohlubuje riziko, že se mohou dostávat do stále bezvýchodnější situace bez jakékoliv víry na zlepšení. Samotná přítomnost druhé lidské bytosti, která člověka přijímá takového, jaký je, bez jakýchkoliv nároků na změnu, je sama o sobě podpurná zkušenost a také, nejen dle Rogerse, základní lidská potřeba.

K těmto rovinám názvu „Bez podmínek“ přidáme ještě jednu. Napsali jsme tuto knihu jako kolektiv autorek a autorů, kteří pracují či pracovali v neziskových organizacích poskytujících služby lidem, kteří užívají drogy. Hned po roce 1989 zareagoval občanský sektor na zvýšení dostupnosti nových typů psychoaktivních látek zakládáním celé řady různých služeb s inspirací a podporou v zahraničí. Nová centra vznikala často s minimálními investicemi, bez potřebného materiálního zázemí, navzdory často skeptickému a nedůvěřivému pohledu veřejnosti, avšak s velkým nadšením a přesvědčením zakladatelů. Po třiceti letech, v době psaní této publikace, stále přetrvává jak velice nízká materiální a finanční podpora ze strany státu, tak i spoléhání se na entuziasmus „nadšenců z neziskovek“. Služby jsou odkázané na jednoleté a vícezdrojové financování, to znamená,

že musí každý rok znovu žádat na několika místech o podporu, přičemž nemají žádné záruky, a pokud se některý z donorů rozhodne pro škrty, často nezbyvá nic jiného než propustit zaměstnance. Pracovníci v těchto službách mají často pouze krátkodobé pracovní smlouvy, jejich platy jsou podprůměrné, benefity mizivé, nicméně nasazení je vyžadováno značné a práce přesčas se předpokládá takřka automaticky. Není potom divu, že mnozí zaměstnanci po krátké době odcházejí do jiného sektoru, protože si nemohou dovolit v těchto podmínkách pracovat.

Nejde ale jen o materiální podmínky. Možná ještě větší důležitost při rozhodování, zda zůstat, či odejít, často hraje pocit smysluplnosti práce, ke kterému je zapotřebí, aby člověk mohl dělat to, čemu věří, způsobem, který považuje za správný a etický. Větší část autorů této publikace spojuje členství v neformálním uskupení s názvem Platforma pro komplexní přístup k užívání drog a závislostem, které vzniklo v reakci na vnímanou tendenci systémově upřednostňovat medicínský přístup k užívání drog a závislostem a zdravotnický systém práce s pacienty. Platforma usiluje o to, aby jednotlivé disciplíny a profese, které se užíváním drog a závislostmi zabývají, byly rovnocenně respektovány, aby žádná perspektiva nebyla utlačována a aby tak mohl vznikat mnohovrstevnatý dialog odrážející pestrost a nejednoznačnost oblasti drog a závislostí.

Jako lidé se sociálněvědním vzděláním vnímáme, že přístupy vycházející ze sociologie, sociální práce, sociální antropologie nebo filozofie nemají v současném diskurzu kolem drog a závislostí příliš prostoru, a to přesto, že jejich potenciální přínos je obrovský. Umožňují nahlížet fenomény například skrze koncepty sociálního vyloučení, marginalizaci, stigmatizaci, gender nebo chudobu, jež jsou s užíváním drog a závislostmi těsně provázány. Předmětem jejich práce není pouze jednatel, ale i rodina, vrstevnické skupiny a širší sociální prostředí, což jim umožňuje vnímat zdánlivě individuální problémy ve vztahovém a sociálním kontextu. Způsob nahlížení problémů a situací skrze sociální perspektivu navíc vede ke komplexnějšímu porozumění fenoménu užívání drog a závislosti v souvislosti s dalšími sociálními jevy, jako je například etnicita, sexbyznys, duševní zdraví, kriminalita, stárnutí nebo bezdomovectví. Sestavili jsme tedy tuto publikaci mimo jiné se záměrem tuto perspektivu představit a ukázat, že může být velice zajímavé a užitečné nahlížet práci s lidmi užívajícími drogy v kontextu jejich životů, vztahů a prostředí.

Kniha je rozdělena do tří hlavních celků. V první části nabízíme teoretické a filozofické zázemí pro představení metod psychosociální podpory, které pak tvoří část druhou. V ní je obsaženo 11 kapitol popisujících rozmanité metody práce, z nichž některé jsou v České republice široce využívány (například kontaktní práce, psychosociální poradenství), jiné jsou spíše na začátku svého zavádění (recovery koučování, využití nových informačních technologií). Smyslem této části není poskytnout vyčerpávající přehled metod psychosociální podpory pro lidi užívající drogy, ale spíše ukázat, jak je možné staré i nové metody

využívat k tomu, aby co nejlépe sloužily těm, kterým jsou určeny. Konečně ve třetí části chceme upozornit na to, že určité skupiny lidí vyžadují specifický přístup, přičemž opět nejde o vyčerpávající přehled. Z velkého množství vybíráme etnické skupiny, seniory, osoby s přidruženou psychiatrickou diagnózou, lidi zapojené do sexbyznysu a lidi propuštěné z vězení a popisujeme, jak k těmto marginalizovaným skupinám přistupovat s respektem a citlivostí k jejich specifikům.

Nemá cenu tajit, že jsme tuto knihu napsali zejména pro lidi, jako jsme my. Pro lidi, kteří se chtějí spolupodílet na vytváření podpůrné sítě pro lidi užívající drogy, kteří chtějí hledat stále nové způsoby, jak v neustále se měnící společnosti nabízet to, co lidé nejvíce potřebují, a jak při tom co nejtěsněji spolupracovat s těmi, kterým je podpora určena. Napsali jsme tuto knihu pro „sociálně“ či „psychosociálně“ orientované pracovníce a pracovníky, ale nejen pro ně. Věříme, že z ní budou moci čerpat i studenti, učitelé a akademičtí pracovníci, protože kde jinde než ve škole by se měl člověk učit vnímat společenské fenomény v souvislostech. Je určena i lidem, kteří sami užívají či užívali drogy a chtějí poskytovat podporu ostatním, a také rodinným příslušníkům a blízkým lidí užívajících drogy, protože leckdy do sítě podpory patří od samého počátku, aniž by si o tom mohli sami rozhodnout. A v neposlední řadě je určena těm, kteří se starají o celý systém péče a podpory pro lidi užívající drogy – manažerům, úředníkům či výzkumníkům. Věříme, že každý si v knize najde něco, co ve výsledku umožní vytvářet takovou podporu lidem užívajícím drogy, jakou nejvíce potřebují.

Použitá literatura

- International Network of People who Use Drugs (2006). *Vancouver Declaration*. Dostupné z: <https://www.inpud.net/en/vancouver-declaration>
- Maté, G. (2020). *V říši hladových duchů*. Praha: Peoplecomm.
- Prokop, D., Tabery, P., Buchtík, M., Dvořák, M. & Pilnáček, M. (2019). *Rozdělení svobodou: Česká společnost po 30 letech*. Praha: Radioservis.
- Rogers, C. R. (2015). *Být sám sebou. Terapeutův pohled na psychoterapii*. Praha: Portál.

Část I.

TEORIE

Komplexní přístup k užívání drog a závislostem

19

Pavel Nepustil

Kritická sociální práce

36

Anna Hokynek, Zuzana Brodilová

Participativní praxe

45

Markéta Geregová

Komplexní přístup k užívání drog a závislostem

Pavel Nepustil

Jak spolu souvisí drogy a závislost? Široce přijímaná odpověď na tuto otázku zní jednoduše: drogy způsobují závislost. A mohlo by se dodat, to ví přece už malé dítě, protože je to opravdu jedna z prvních věcí, kterou se děti o drogách dozvídají, ať už od rodičů, učitelů, anebo z nepřeberného množství různých preventivních programů ve školách, které drogy líčí jako přestrojené zlo a počátek jejich užívání přirovnávají k Faustově smlouvě s ďáblem. Navíc, pokud by to mělo být jinak, proč by tedy byly zakázané? Proč by kvůli jejich výrobě a distribuci sedělo tolik lidí ve vězení? A konečně se také nabízí spousta příběhů ze života, zachycených ve vyprávění, v knihách i filmech o tom, jak drogy skrze závislost někomu zničily život. Je to tedy ten typ otázky, při které si lidé klepou na čelo a tázající se má důvod se obávat o své společenské postavení. Nemluvě o tom, když se takto ptá odborník.

V této kapitole a částečně i v celé knize si však přesto tuto otázku budeme klást. A dokonce na ni nabídneme i odpověď, která bude pravým opakem té všeobecně přijímané, a to, že drogy nezpůsobují závislost. Drogy jako chemické látky neobsahují nic, co by mělo přímý vliv na sníženou schopnost člověka užívání kontrolovat, což je jeden z hlavních definičních rysů závislosti (Maté, 2020; Pickard, 2012). Drogy mají nepochybně přímý a často velice silný vliv na činnost lidského mozku, nicméně stav, kdy člověk nedokáže změnit svůj vzorec užívání drog, i když má velice nepříjemné dopady na jeho život, je způsoben něčím jiným, než je charakteristika látky, kterou užívá. Užívání drog a závislost jsou dva velice zajímavé fenomény, které jdou někdy ruku v ruce, ale společného toho příliš nemají. Musíme tedy začít tím, že se pokusíme charakterizovat oba fenomény zvlášť.

Co je to droga?

V českém prostředí evokuje slovo „droga“ nejčastěji látky, které se vymykají běžné každodenní zkušenosti, a tudíž jsou za uživatele těchto látek považováni především lidé, kteří žijí ne-běžné životy, jako například umělci, podivíni, lidé žijící

na ulici, ale také zástupci elit nebo příslušníci jiných kultur. Když se však podíváme na drogy zblízka, začne se tento pohled problematizovat. Zařadit sem totiž můžeme tak široké spektrum látek, že pouze stěží najdeme jednu charakteristiku, která by je všechny spojovala. Musíme například vyloučit „návykovost“ jako společný rys drog, protože u celé řady látek ve skupině psychedelik, jako je LSD, ayahuasca nebo psilocybin, nejsou zaznamenávány případy, kdy by si na nich člověk vypěstoval návyk. Musíme také vyloučit efekt změněného stavu vědomí jako společný rys, protože ani u těch nejrozšířenějších drog, jako je nikotin nebo kofein, se o transformaci vědomí nedá hovořit, minimálně ne v těch dávkách, v jakých jsou běžně užívány.

Zřejmě jedinou společnou charakteristikou, kterou se vyznačují všechny látky označované jako drogy, je ovlivnění centrální nervové soustavy, konkrétně aktivity neuropřenašečů, jako je dopamin, serotonin, endorfin a další, které se mimo jiné podílejí na subjektivním emocionálním prožívání, a tedy přímo ovlivňují psychické rozpoložení jedince. Odtud také pochází termín psychoaktivní látka, používaný jako synonymum ke slovu droga.

Ani zde však terminologické problémy nekončí. Příímý vliv na stejné receptory, jako jsou výše uvedené, mají i látky, které považujeme spíše za potravu než za drogu, například cukry nebo tuky. V tomto ohledu jsou také velice zajímavá pozorování z oblasti evoluční antropologie, která přesvědčivě dokládají, že látky dnes jednoznačně považované za drogy byly našimi předky před desítkami tisíc let konzumovány jako strava. Je dobře zdokumentovaným faktem, že listy koky, betelové ořechy nebo khat mají významnou nutriční hodnotu a účinky látek působících na nervovou soustavu navíc mohly pomáhat našim předkům překlenout náročná období spojená s nedostatkem živin anebo období zvýšeného stresu (Sullivan & Hagen, 2002).

Kriminalizace drog

V současném sociokulturním kontextu jsou drogy vnímány jednoznačně negativně a také jejich výzkum se většinou zaměřuje na zhoubné vlivy na zdraví člověka i na kvalitu života při dlouhodobém a intenzivním užívání. Přestože je dobře známé jejich různorodé využití v lékařství, při spirituálních obřadech, rituálech nebo jako způsob posilování komunitních vazeb (Winkelmann, 1996), veškeré pozitivní aspekty užívání psychoaktivních látek jsou v současné atmosféře bagatelizovány, popírány anebo zamlčovány. To se týká zejména těch látek, které jsou v daném kulturním rámci postaveny „mimo zákon“, ať už tím, že je trestáno samotné jejich užívání, anebo „pouze“ jejich výroba, distribuce a držení velkého množství, jak je tomu v českém právním rámci. Jakkoliv se u společensky tolerovaných drog (káva, alkohol, stále více i konopí a psychedelika) občas